

Zróźnicowanie wynagrodzenia pracy najemnej i opłaty pracy własnej rolników w krajach UE

Renata Grochowska^a, Aldona Skarżyńska^b

Streszczenie. Utrzymująca się od wielu lat tendencja spadkowa liczby rolników i członków ich rodzin pracujących w gospodarstwach rolnych zmusza do korzystania z najemnej siły roboczej, co istotnie wpływa na kwestie opłaty pracy w rolnictwie unijnym. Celem badania omawianego w artykule jest określenie różnic w poziomie zaangażowania najemnej siły roboczej w gospodarstwach rolnych w krajach UE oraz stopnia opłaty pracy rolnika i członków jego rodziny, jaką zapewnia dochód z gospodarstwa. Osiągnięcie tego celu wymagało ustalenia długości czasu pracy najemnej w gospodarstwach rolnych i wysokości wynagrodzenia za godzinę pracy najemnej. Zbadano także wpływ dopłat do działalności operacyjnej gospodarstw – przysługujących w ramach Wspólnej Polityki Rolnej – na opłacenie pracy rolników. Przedmiotem badania były gospodarstwa towarowe prowadzące rachunkowość rolną FADN w 28 krajach UE. W analizie wykorzystano wyniki standardowe FADN EU. Ocenie poddano średnie wyniki z dwóch okresów obejmujących lata 2015–2017 i 2018–2019. Do porównania parametrów charakteryzujących gospodarstwa w poszczególnych krajach oraz w obu okresach badania zastosowano analizę poziomą i pionową.

Przeprowadzone badanie wskazuje na rosnące zapotrzebowanie na najemną siłę roboczą w gospodarstwach rolnych w UE, co zwiększa udział kosztu wynagrodzeń pracowników najemnych w kosztach ogółem gospodarstwa. Wskazane jest więc kontynuowanie wsparcia publicznego w ramach polityki rolnej, które przyczynia się do generowania dochodów gospodarstw rolnych na akceptowalnym poziomie. Jak bowiem wynika z badania, godzinowe stawki wynagrodzenia pracowników najemnych w większości krajów UE przewyższyły dochód bez dopłat przypadający na godzinę pracy własnej rolnika, a taka sytuacja – z punktu widzenia rolników – podważa ekonomiczną zasadność kontynuacji produkcji rolnej.

Słowa kluczowe: praca najemna, opłata pracy własnej, dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, dopłaty

JEL: D24, D33, J43, Q18

Variability of hired labour wages and farmers' own labour remuneration across EU countries

Abstract. The consistent downward trend in the number of farmers and their family members working on farms, observed for many years, forces farmers to use hired labour, which significantly affects issues related to the payment for labour in EU agriculture. The aim of the study

^a Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Polska / Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute, Poland.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0102-953X>. Autor korespondencyjny / Corresponding author,
e-mail: renata.grochowska@ierigz.waw.pl.

^b Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Polska / Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute, Poland.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0912-0837>. E-mail: aldona.skarzynska@ierigz.waw.pl.

discussed in the article is to assess the differences in the level of hired labour on farms in EU countries and the remuneration of farmers and their family members, which is provided for by the income of the farm. In order to achieve this goal, it was necessary to determine the amount of time of hired work on farms and the remuneration per hour of hired work. The article also examines the effect the Common Agricultural Policy subsidies supporting the farms' operating activity have on farmers' remuneration. The subject of the study focused on commercial farms keeping FADN agricultural accounting in 28 EU countries. Standard results of the FADN EU were used in the analysis. The average results of two periods which included the years 2015–2017 and 2018–2019 were assessed. Horizontal and vertical analyses were used to compare the parameters characterising farms in individual countries in both periods of the study.

The conducted research indicates a growing demand for hired labour on farms in the EU, which increases the share of the cost of hired workers in the total costs of a farm. Therefore, it is advisable to continue public support in the framework of the agricultural policy, which contributes to the generation of farm income at an acceptable level. As the study shows, the hourly wages of hired workers in most EU countries exceeded the per hour, unsubsidised income resulting from a farmer's own labour, and such a situation – from the farmers' point of view – undermines the economic viability of continuing agricultural production.

Keywords: hired labour, remuneration of own labour, family farm income, subsidies

1. Wprowadzenie

Zjawiska zachodzące na rynku pracy doczekały się wielu interpretacji z punktu widzenia dwóch przeciwstawnych nurtów ekonomii: neoklasycznego i keynesowskiego. W wyniku wieloletnich dociekań powstały liczne teorie dotyczące np. naturalnej stopy bezrobocia, poszukiwań na rynku pracy, kapitału ludzkiego, kontraktów domniemanych czy segmentacji rynku pracy, które w odmienny sposób próbują wyjaśnić zachodzące na nim zjawiska (Kotlorz, 1995). Dynamiczne zmiany warunków gospodarczych prowadzą do modyfikacji i rozwijania istniejących lub tworzenia nowych koncepcji i podejść badawczych. Współczesne teorie rynku pracy opierają się na analizie zmian na poziomie makroekonomicznym, z uwzględnieniem powiązań pomiędzy procesami zachodzącymi na rynku pracy i innych rynkach funkcjonujących w gospodarce, jak też mikroekonomicznym, związanym z zachowaniami podmiotów gospodarczych (Dylkiewicz, 2014; Ziębakowski, 2019).

W Unii Europejskiej obserwuje się znaczące zróżnicowanie funkcjonowania rynków pracy, wynikające z poziomu rozwoju gospodarczego, jednostkowych kosztów pracy, znaczenia poszczególnych sektorów w gospodarce (w tym rolnictwa) czy sfery instytucjonalnej. Postępująca globalizacja i integracja międzynarodowa, wdrażanie nowych technologii i organizacji systemów produkcyjnych stają się dodatkową przyczyną zmian na rynku pracy.

W rolnictwie unijnym od wielu lat utrzymuje się tendencja spadkowa dotycząca liczby osób pracujących. W latach 2005–2020 średni wskaźnik spadku nakładów pracy wynosił rocznie 2,5%. W 2020 r. w porównaniu z 2019 r. spadek wzrósł do 2,8%. Zasoby pracy w rolnictwie gwałtownie maleją w prawie wszystkich krajach członkowskich. W latach 2005–2020 największe spadki odnotowano w Bułgarii (śred-

nio na rok $-8,0\%$), na Słowacji $(-5,5\%)$, w Estonii $(-4,9\%)$ i na Łotwie $(-4,5\%)$. Wyjątkiem od tej tendencji były Malta i Irlandia, gdzie zasoby siły roboczej nieznacznie się zwiększyły (odpowiednio $+1,5\%$ i $+0,5\%$; Eurostat, 2021).

Zmniejszanie się zasobów pracy w rolnictwie spowodowane jest w dużej mierze znaczącymi zmianami strukturalnymi w tym sektorze. Wśród głównych zidentyfikowanych czynników zmian wymienia się: postęp technologiczny, akcesję do UE, lukę dochodową między alternatywnymi sektorami gospodarki oraz wiek i wykształcenie (European Parliament, 2019). Prognozy Komisji Europejskiej dla rolnictwa unijnego do 2030 r. przewidują, że odpływ siły roboczej będzie postępował, choć w wolniejszym tempie niż dotychczas (European Commission, 2020). Według szacunków w 2030 r. zasoby pracy w rolnictwie unijnym mogą wynosić ok. 7,7 mln pracujących, przy rocznym spadku o 2%.

Obecnie w rolnictwie intensywnie wykorzystuje się nowe technologie związane z takimi innowacjami cyfrowymi, jak czujniki zdalne, pojazdy zrobotyzowane, automatyczne systemy nawadniające oraz inne inteligentne technologie rolnicze. Koncentracja sektora rolnego wraz z rosnącą wielkością gospodarstw rolnych i malejącą ich liczbą przyspiesza stosowanie praktyk rolniczych wymagających nowoczesnych technologii. Wynika to z większych możliwości ich finansowania przez duże gospodarstwa. Komisja Europejska przewiduje jednak, że obecny trend zorientowany na zwiększone wykorzystanie nowych technologii w rolnictwie spowoduje wzrost kosztów pracy, ponieważ sektor ten będzie wymagał wykwalifikowanych pracowników najemnych (European Commission, 2020; European Parliament, 2019).

Badacze analizujący kwestie zatrudnienia w rolnictwie w niewielkim stopniu skupiają się na najemnej sile roboczej. Dzieje się tak głównie dlatego, że rolnictwo unijne opiera się przede wszystkim na samozatrudnieniu w gospodarstwach rodzinnych, w których dochód uzyskiwany przez rolnika i członków jego rodziny w dużej mierze odzwierciedla dochody gospodarstw rolnych. Liczne badania wskazują jednak na zróżnicowanie zdolności generowania dochodów zapewniających opłatę pracy rolnika i członków jego rodziny, a także pokrycia kosztu pozostałych czynników wytwórczych (np. Coppola i in., 2020; Parzonko i Bórawski, 2020; Wojewodziec i in., 2015). Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) na dochody gospodarstw rolnych nie jest jednoznaczny (np. Ciliberti i Frascarelli, 2018; Minviel i Latruffe, 2017; Rizov i in., 2013). Także instrumenty stosowane w ramach tej polityki w różny sposób oddziałują na siłę roboczą w rolnictwie – czasami przynoszą odwrotne skutki, w zależności od charakteru i skali inwestycji, wykorzystania dopłat przez prowadzących gospodarstwa (np. zatrudnianie dodatkowych pracowników lub mechanizacja zastępująca pracę ludzką) oraz innych czynników sektorowych, podatkowych, społecznych i środowiskowych (Dupraz i Latruffe, 2015; European Parliament, 2019).

Zmiany strukturalne zachodzące w rolnictwie (spadek liczby gospodarstw i wzrost ich powierzchni) wydają się korzystne dla zapewnienia oczekiwanej podaży żywności, mogą jednak znacząco wpływać na rodzinny model rolnictwa w UE. Wprawdzie badania Mikołajczyka i Sroki (2018) przeprowadzone wśród polskich gospodarstw wykazały, że najwyższe wynagrodzenie za pracę najemną (na poziomie porównywalnym ze średnim wynagrodzeniem w gospodarce) występowało w gospodarstwach bardzo dużych ekonomicznie¹, ale zapotrzebowanie na pracowników najemnych w rolnictwie może mieć istotne reperkusje dla dalszego funkcjonowania gospodarstw rodzinnych.

W tym kontekście warto jako problem badawczy postawić pytanie, czy uzyskanie przez pracowników najemnych wynagrodzenia wyższego niż dochód z gospodarstwa bez dopłat w ramach WPR przypadający na godzinę pracy własnej będzie sprzyjać kontynuacji działalności rolniczej. Należy przypuszczać, że ze względu na znaczące zróżnicowanie rolnictwa w krajach UE zjawisko to będzie niejednakowo oddziaływać na gospodarstwa rolne.

Celem badania omawianego w artykule jest zbadanie różnic w poziomie zaangażowania najemnej siły roboczej w gospodarstwach rolnych w krajach UE oraz stopnia opłaty pracy rolnika i członków jego rodziny, jaką zapewnia dochód z gospodarstwa. Osiągnięcie tego celu wymagało ustalenia długości czasu pracy najemnej w gospodarstwach rolnych i wysokości wynagrodzenia za godzinę pracy najemnej. Zbadano także wpływ dopłat do działalności operacyjnej na stopień opłaty pracy rolnika i członków jego rodziny.

2. Metoda badania

Przedmiotem badania były gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną FADN (Farm Accountancy Data Network) w 28 krajach UE. FADN to europejski system zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych. Dane gromadzone w tym systemie opisują sytuację ekonomiczną i finansową gospodarstw rolnych. Rachunkowość FADN jest realizowana w konwencji rachunkowości zarządczej. Informacje zbiera się według jednolitych zasad (zdefiniowanych w dokumentach Komisji Europejskiej), a gospodarstwa tworzą statystycznie reprezentatywną próbę towarowych gospodarstw rolnych funkcjonujących na obszarze UE.

¹ Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego jest określana jako suma wartości standardowych produkcji (ang. *standard output* – SO) wszystkich działalności rolniczych występujących w gospodarstwie i wyrażana wartością SO w euro. Na podstawie tak ustalonej wielkości ekonomicznej dane gospodarstwo rolne zaliczane jest do odpowiedniej klasy wielkości ekonomicznej.

SO to średnia wartość produkcji określonej działalności rolniczej (roślinnej lub zwierzęcej) uzyskana z 1 ha lub od jednego zwierzęcia w ciągu roku, w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcyjnych. W celu wyeliminowania wahań wartości produkcji (powodowanych np. warunkami pogodowymi czy zmianami cen produktów) do obliczeń przyjmowane są średnie z pięciu lat odpowiedniego okresu, na podstawie uśrednionych danych rocznych z określonego regionu (Pawłowska-Tyszko i in., 2020).

W analizie wykorzystano wyniki standardowe FADN EU (European Commission, b.r.). Wybór zakresu czasowego badań umożliwił pokazanie zmian, jakie odnotowano w latach 2018–2019 w porównaniu z trzyleciem 2015–2017 (oba okresy mieszczą się w jednej perspektywie finansowej obejmującej lata 2014–2020). Takie ujęcie niweluje wpływ wahań możliwych przy uwzględnieniu danych jednorocznych i pozwala z większą pewnością określić kierunek zmian. W celu porównania parametrów charakteryzujących gospodarstwa w poszczególnych krajach oraz w okresach podlegających badaniu zastosowano analizę poziomą i pionową. W badaniu posłużono się następującymi kategoriami ekonomicznymi uwzględnionymi w wynikach standardowych FADN EU wraz z ich symbolami obowiązującymi w FADN (European Commission, b.r.):

x_1 – wielkość ekonomiczna gospodarstw w euro (SE 005);

x_2 – powierzchnia użytków rolnych (UR) w ha (SE 025);

x_3 – nakłady pracy ogółem w AWU² (SE 010);

x_4 – czas pracy ogółem w h (SE 011);

x_5 – czas pracy najmnej w h (SE 021);

x_6 – czas pracy własnej w h (SE 016);

x_7 – produkcja ogółem w euro (SE 131);

x_8 – wynagrodzenie pracowników najmnych w euro (SE 370);

x_9 – koszty ogółem gospodarstwa w euro (SE 270);

x_{10} – dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w euro (SE 420);

x_{11} – dopłaty do działalności operacyjnej w euro (SE 605).

W badaniu określono stopień opłaty pracy własnej (tj. rolnika i członków jego rodziny), jaką zapewnił dochód z gospodarstwa bez dopłat oraz łącznie z dopłatami do działalności operacyjnej. Należy zauważyć, że w rachunkowości FADN ewidencji podlegają nakłady pracy własnej³ w ujęciu ilościowym wydatkowane w procesie produkcyjnym gospodarstw, natomiast nie występuje kategoria płacy za tę pracę. Z uwagi na brak danych dotyczących rzeczywistej opłaty wycena ma zawsze charakter szacunkowy. W badaniu za miarę kosztu godziny pracy własnej przyjęto stawkę wynagrodzenia pracowników najmnych w poszczególnych krajach. Została ona obliczona jako iloraz wynagrodzenia pracy najmnej i liczby przepracowanych godzin. Przyjęcie takiego sposobu wyceny pracy własnej jest zasadne, odpowiada bowiem stawce wynagrodzenia pracowników najmnych w danej grupie gospodarstw w poszczególnych krajach i w badanych latach.

W procedurze ustalania kosztów własnych czynników wytwórczych (np. pracy) stosuje się metodę kosztu utraconych możliwości (ang. *opportunity cost*). Ten rodzaj

² Nakłady pracy ogółem (ang. *annual work unit* – AWU) to całkowite nakłady pracy ludzkiej w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego, wyrażone w jednostkach przeliczeniowych pracy = osobach pełnozatrudnionych (w Polsce od 2011 r. jest to 2120 h/rok).

³ Nakłady pracy własnej (ang. *family work unit* – FWU) to nakłady pracy w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego osób nieopłaconych (głównie członków rodziny), wyrażone w jednostkach przeliczeniowych pracy rodziny = osobach pełnozatrudnionych rodziny (Pawłowska-Tyszko i in., 2020).

kosztu jest często nazywany kosztem alternatywnym. Wartość użycia własnych czynników wytwórczych wycenia się według odpowiednich cen kalkulacyjnych (ang. *shadow prices*; Goraj i Mańko, 2011).

Stopień opłaty pracy własnej (w %) określono według formuł:

- przez dochód z gospodarstwa bez dopłat:

$$[x_{10} - x_{11} / ((x_8 / x_5) \cdot x_6)] \cdot 100; \quad (1)$$

- przez dochód z gospodarstwa z dopłatami:

$$[x_{10} / ((x_8 / x_5) \cdot x_6)] \cdot 100. \quad (2)$$

Ocenie poddano także dochód z gospodarstwa (bez dopłat i łącznie z dopłatami do działalności operacyjnej) w przeliczeniu na godzinę pracy własnej. Jego poziom był podstawą do porównania z wynagrodzeniem pracowników najemnych.

Przedmiotem badania był ponadto poziom dochodu z gospodarstwa rolnego (bez dopłat oraz łącznie z dopłatami do działalności operacyjnej). Do oceny stopnia jego zróźnicowania zastosowano pozycyjny współczynnik zmienności V_Q , rozumiany jako iloraz odchylenia ćwiartkowego Q oraz mediany Me :

$$V_Q = \frac{Q}{Me} \cdot 100. \quad (3)$$

Pozycyjny współczynnik zmienności jest wyrażany w procentach; im wyższa jego wartość bezwzględna, tym większe zróźnicowanie (zmienność) danej cechy. Może to sugerować zbiorowość niejednorodną z punktu widzenia badanej cechy (Sobczak, 2007).

Zbadano także uzależnienie gospodarstw od wsparcia w postaci dopłat do działalności operacyjnej otrzymywanych w ramach WPR.

3. Wyniki badania

W krajach UE wielkość ekonomiczna gospodarstw wyrażona w SO jest bardzo zróźnicowana. Wyniki badania pokazują, że wśród krajów UE-15⁴ najmniejszą siłą ekonomiczną charakteryzowały się gospodarstwa greckie, a największą – holenderskie. Z porównania tych skrajnych wartości wynika, że te pierwsze były słabsze w latach 2015–2017 średnio 20,8 razy, a w latach 2018–2019 – średnio 26 razy. Także wśród

⁴ Kraje tworzące UE przed 2004 r.

krajów UE-13⁵ różnice okazały się duże: w pierwszym badanym okresie wyniosły 49,9 razy, a w drugim – 24,6 razy. Najmniejszą wielkość ekonomiczną odnotowano w przypadku gospodarstw rumuńskich, a największą – w przypadku słowackich. Średnio w latach 2018–2019 w porównaniu z trzyleciem 2015–2017 wielkość ekonomiczna gospodarstw w prawie wszystkich krajach się zwiększyła; wyjątkiem były tylko gospodarstwa greckie, maltańskie i słowackie, w których wielkość ta się zmniejszyła (tabl. 1).

Tabl. 1. Wielkość ekonomiczna, powierzchnia UR i nakłady pracy w gospodarstwach rolnych w krajach UE w próbie badawczej FADN

Kraje	Wielkość ekonomiczna gospodarstwa w tys. euro SO		Powierzchnia UR gospodarstwa w ha		Nakłady pracy ogółem w AWU na 100 ha UR		Udział pracy najmniej w godzinach pracy ogółem w %	
	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019
UE-15								
Austria	61,2	76,8	29,79	33,24	5,36	4,48	6,9	8,6
Belgia	309,0	314,3	50,41	52,67	4,01	4,00	19,0	21,3
Dania	353,8	407,4	101,47	111,47	1,77	1,74	51,5	56,0
Finlandia	88,4	95,3	60,75	66,20	2,06	1,84	20,1	20,7
Francja	181,6	202,7	86,69	88,48	2,34	2,23	32,1	31,4
Grecja	20,7	19,5	10,17	9,47	10,39	10,88	19,4	19,8
Hiszpania	80,2	90,3	48,15	46,83	3,34	3,65	35,3	40,3
Holandia	430,6	506,2	35,97	39,42	7,75	7,48	45,8	48,2
Irlandia	52,7	63,8	48,86	47,38	2,37	2,37	6,5	7,7
Luksemburg	195,5	248,9	82,52	86,73	2,09	1,92	19,8	20,4
Niemcy	235,2	257,2	88,63	92,18	2,50	2,42	36,0	37,2
Portugalia	36,4	38,0	24,26	22,00	6,57	7,23	22,6	26,1
Szwecja	160,7	182,9	109,03	104,88	1,44	1,45	24,7	24,8
Wielka Brytania ...	217,0	240,4	159,24	159,15	1,40	1,37	41,9	42,9
Włochy	80,5	89,1	20,46	21,35	6,37	6,25	21,8	22,5
UE-13								
Bułgaria	40,7	68,4	47,79	68,52	5,24	4,23	51,5	57,7
Chorwacja	22,1	23,7	16,15	15,40	10,32	10,29	14,0	13,0
Cypr	36,5	49,1	10,91	10,39	13,08	13,63	24,5	27,7
Czechy	252,0	285,3	204,78	192,98	2,71	2,67	75,0	74,1
Estonia	89,7	109,1	127,71	138,87	1,47	1,31	58,6	58,6
Litwa	28,0	32,8	47,40	48,26	3,49	3,24	17,5	19,0
Łotwa	38,8	50,6	63,21	66,39	3,09	3,00	36,9	39,4
Malta	38,8	35,0	2,75	2,62	49,27	48,37	12,5	11,1
Polska	28,2	31,8	18,73	19,62	8,67	7,90	12,0	11,1
Rumunia	9,6	17,4	9,34	17,71	11,53	7,40	9,3	18,0
Słowacja	478,7	428,2	518,20	447,82	2,37	2,28	93,5	91,8
Słowenia	20,5	23,9	9,80	10,57	12,66	11,59	4,0	3,2
Węgry	54,1	56,3	48,30	44,61	3,29	3,27	58,7	56,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: European Commission (b.r.).

⁵ Kraje przyjęte do UE w 2004 r. i później.

Rolnictwo w krajach unijnych jest silnie zróżnicowane także pod względem podstawowego czynnika produkcji, jakim jest ziemia. Wśród krajów UE-15 najmniejsze obszarowo gospodarstwa występowały w Grecji (w analizowanych okresach odpowiednio 10,17 i 9,47 ha UR), a największe – w Wielkiej Brytanii (odpowiednio 159,24 i 159,15 ha UR). Wśród krajów UE-13 najmniejsze pod względem zasobów ziemi były gospodarstwa maltańskie (średnia powierzchnia – odpowiednio 2,75 i 2,62 ha UR), a największe – słowackie (odpowiednio 518,20 i 447,82 ha UR). Średnio w latach 2018–2019 w porównaniu z trzyleciem 2015–2017 w większości krajów UE powierzchnia UR gospodarstw się zwiększyła; jej zmniejszenie się odnotowano w sześciu krajach UE-15 i sześciu krajach UE-13 (tabl. 1).

W większości krajów nie stwierdzono zależności między powierzchnią UR a wielkością ekonomiczną gospodarstw rolnych. Przykładem są gospodarstwa holenderskie, w których powierzchnia UR nie była duża – w analizowanych okresach wynosiła 35,97 i 39,42 ha – a mimo to jednostki te okazały się bardzo silne ekonomicznie (SO odpowiednio 430,6 i 506,2 tys. euro). Wynika to głównie ze specjalizacji tych gospodarstw i kierunków produkcji (uprawa kwiatów, warzyw).

Wyniki badania wskazują na znaczne zróżnicowanie nakładów siły roboczej w krajach UE. Najczęściej stosowanym wskaźnikiem nakładów pracy ogółem w gospodarstwach jest liczba pracujących wyrażona w jednostkach pełnozatrudnionych (AWU) na 100 ha UR. W krajach o najmniejszej powierzchni UR w gospodarstwach, tj. w Grecji i na Malcie, nakłady pracy były największe (w Grecji – odpowiednio w badanych okresach – 10,39 i 10,88 AWU/100 ha UR, a na Malcie – 49,27 i 48,37 AWU/100 ha UR). Relatywnie duże nakłady pracy zanotowano również w Chorwacji, Rumunii, Słowenii i na Cyprze. Natomiast w krajach, w których funkcjonowały gospodarstwa o dużej powierzchni UR (w Danii, Szwecji, Wielkiej Brytanii, Czechach, Estonii i na Słowacji), nakłady pracy w przeliczeniu na 100 ha UR były niewielkie, zawierały się w granicach 1,31–2,71 AWU. Wynika to z większego zaangażowania kapitału (w tym nowoczesnych technologii) w gospodarstwach o dużym obszarze. W Grecji i na Malcie większe zaangażowanie nakładów pracy wynika prawdopodobnie z tego, że w gospodarstwach obszarowo małych często prowadzone są bardziej pracochłonne kierunki produkcji, co przekłada się na wielkość zatrudnienia.

Zaobserwowano, że gospodarstwa rolne znacząco różniły się pod względem udziału pracy najemnej w godzinach pracy ogółem. Zaangażowanie obcej siły roboczej w gospodarstwie rolnym zależy od wielu czynników, z których najważniejsze to powierzchnia gospodarstwa, poziom jego mechanizacji i rodzaj prowadzonej produkcji rolnej. W obu okresach objętych badaniem największym udziałem pracy najemnej – przekraczającym 90% godzin pracy ogółem – charakteryzowały się gospodarstwa

słowackie (odpowiednio 93,5 i 91,8%). Mniejszy udział pracy najemnej – wynoszący 50–90% – odnotowano w gospodarstwach duńskich, bułgarskich, czeskich, estońskich i węgierskich. Zdecydowanie najmniejszy udział pracy najemnej – nieprzekraczający 10% godzin pracy ogółem – w pierwszym badanym okresie cechował gospodarstwa w Austrii, Irlandii, Rumunii i Słowenii, natomiast w drugim – gospodarstwa w Austrii, Irlandii i Słowenii. Biorąc pod uwagę dynamikę zmian w czasie, średnio w latach 2018–2019 stwierdzono wzrost udziału pracy najemnej we wszystkich krajach UE-15 z wyjątkiem Francji. W krajach UE-13 większy udział pracy najemnej odnotowano w gospodarstwach pięciu krajów: Bułgarii, Rumunii oraz Cypru, Łotwy i Litwy, przy czym w Rumunii – prawie dwukrotnie większy (tabl. 1).

Różnice między krajami w korzystaniu z pracy najemnej można tłumaczyć poziomem rozwoju rolnictwa w poszczególnych krajach, a w konsekwencji – popytem na pracę najemną. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na bardzo duże znaczenie uwarunkowań historycznych, szczególnie w przypadku rolnictwa byłych krajów bloku wschodniego, gdzie przeprowadzono kolektywizację rolnictwa. W przeważającej większości przypadków gospodarstwa po okresie transformacji ustrojowej nie zostały w pełni odtworzone, a ich funkcjonowanie opiera się na obcych czynnikach produkcji, szczególnie ziemi i pracy. Pewną rolę odegrało też upaństwowienie niektórych gospodarstw. W konsekwencji uwarunkowania te mają znaczący wpływ na wysokość wynagrodzenia pracowników najemnych. Dla gospodarstwa jest to koszt, którego wysokość zależy od liczby przepracowanych godzin oraz od wynagrodzenia za godzinę pracy.

Z analiz wynika, że poziom wynagrodzenia pracowników bardzo silnie determinuje stawka godzinowa. Między krajami UE występują znaczące różnice pod względem jej wysokości. W pierwszym okresie badania najniższa odnotowana stawka była 11,6 razy mniejsza od najwyższej, a w drugim okresie – 10,9 razy mniejsza. Najwyższe wynagrodzenie za godzinę pracy otrzymywali pracownicy najemni w Danii, a najniższe – w Rumunii. Średnio w latach 2018–2019 w porównaniu z trzyleciem 2015–2017 wynagrodzenie za godzinę pracy najemnej wzrosło w prawie wszystkich krajach, a niewielki spadek odnotowano tylko w Szwecji i na Cyprze.

Stawki wynagrodzenia pracowników najemnych w krajach UE-15 były znacznie wyższe niż w krajach UE-13. W Danii i Szwecji przewyższały 20 euro/h, a tylko w czterech krajach: w Grecji, we Włoszech, w Portugalii i Hiszpanii nie przekraczały 10 euro/h (zawierały się w granicach 3,31–9,83 euro/h). Natomiast we wszystkich krajach UE-13 godzinowa stawka wynagrodzenia pracowników najemnych nie przekraczała 10 euro. Najniższe wynagrodzenie uzyskali pracownicy najemni w gospodarstwach rumuńskich (w analizowanych okresach odpowiednio 2,06 i 2,28 euro/h), a najwyższe – w czeskich (odpowiednio 7,23 i 8,96 euro/h).

Zróżnicowanie nakładów pracy najemnej oraz godzinowych stawek wynagrodzenia pracowników najemnych w krajach UE miało wpływ na udział kosztu wynagrodzeń tych pracowników w kosztach ogółem gospodarstw rolnych. W obu analizowanych okresach największy udział wykazały gospodarstwa słowackie (odpowiednio 20,2 i 19,8%), a najmniejszy – słoweńskie (odpowiednio 1,6 i 1,3%), co miało związek z relatywnie niewielkimi nakładami pracy najemnej. W latach 2015–2017 udział kosztu wynagrodzeń pracy najemnej w kosztach ogółem gospodarstwa na poziomie 10% i większym odnotowano średnio w 11 krajach, a w latach 2018–2019 – średnio w 13 krajach. W przypadku pozostałych krajów udział ten był mniejszy, w analizowanych okresach badania zawierał się w granicach odpowiednio 1,6–9,8% i 1,3–9,9%. Średnio w latach 2018–2019 w porównaniu z trzyleciem 2015–2017 w większości krajów wzrósł udział kosztu wynagrodzeń pracowników najemnych w kosztach ogółem gospodarstwa. Odmienny kierunek zmiany, czyli zmniejszenie udziału, zaobserwowano w siedmiu krajach: wśród UE-15 – w Finlandii, we Francji i w Luksemburgu, a wśród UE-13 – na Cyprze, w Polsce, na Słowacji i w Słowenii (tabl. 2).

Tabl. 2. Wynagrodzenie pracowników najemnych oraz stopień opłaty pracy własnej rolnika zapewnionej przez dochód z gospodarstwa w krajach UE w próbie badawczej FADN

Kraje	Wynagrodzenie pracowników najemnych w euro/h		Udział kosztu wynagrodzeń pracowników najemnych w kosztach ogółem gospodarstwa		Opłata pracy własnej zapewniona przez dochód z gospodarstwa			
					bez dopłat		z dopłatami	
	w %							
	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019
UE-15								
Austria	10,53	10,98	3,4	3,5	20,2	32,6	71,1	94,6
Belgia	11,05	11,99	4,5	5,1	78,0	102,4	130,3	150,5
Dania	23,94	24,95	9,7	10,6	-32,2	-14,1	61,4	88,0
Finlandia	15,38	16,11	5,7	5,5	-108,2	-100,6	51,4	67,7
Francja	13,93	14,32	7,8	7,4	12,1	36,5	103,9	130,3
Grecja	3,31	3,69	8,9	9,9	67,5	45,4	164,1	133,4
Hiszpania	8,06	8,55	15,6	17,9	128,6	142,4	203,2	213,0
Holandia	16,29	17,57	10,3	10,9	108,6	132,1	141,5	162,0
Irlandia	11,52	12,24	3,0	3,1	36,3	20,7	105,0	92,3
Luksemburg	12,67	13,42	4,4	4,0	-6,5	6,8	125,7	146,7
Niemcy	13,67	14,70	9,8	10,0	10,7	10,1	95,2	94,6
Portugalia	4,65	5,31	12,6	15,1	71,5	89,7	148,3	153,4
Szwecja	21,19	20,96	7,0	7,3	-36,6	-42,8	41,9	42,5
Wielka Brytania ...	12,04	12,39	10,1	10,4	-9,2	3,3	96,5	111,6
Włochy	9,35	9,83	13,5	13,9	109,5	105,4	150,5	148,5

Tabl. 2. Wynagrodzenie pracowników najemnych oraz stopień opłaty pracy własnej rolnika zapewnionej przez dochód z gospodarstwa w krajach UE w próbie badawczej FADN (dok.)

Kraje	Wynagrodzenie pracowników najemnych w euro/h		Udział kosztu wynagrodzeń pracowników najemnych w kosztach ogółem gospodarstwa		Opłata pracy własnej zapewniona przez dochód z gospodarstwa			
					bez dopłat		z dopłatami	
	w %							
	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019
UE-13								
Bułgaria	2,49	3,09	11,8	12,7	-16,3	-10,1	215,1	259,1
Chorwacja	4,20	5,15	8,2	8,4	15,2	25,4	71,0	79,7
Cypr	4,48	4,10	9,7	9,5	40,2	63,7	92,2	121,5
Czechy	7,23	8,96	17,2	18,4	-235,6	-216,8	190,4	173,6
Estonia	7,15	8,57	13,2	13,2	-133,5	-107,3	68,6	103,8
Litwa	3,97	4,98	6,7	7,8	14,1	-2,3	105,3	78,4
Łotwa	4,70	6,09	10,9	12,0	-14,0	-15,6	127,9	100,2
Malta	5,62	6,45	6,1	6,6	61,7	57,0	79,4	72,2
Polska	3,33	4,08	5,8	5,7	26,6	27,1	79,1	78,0
Rumunia	2,06	2,28	5,9	8,0	59,2	75,6	97,5	144,9
Słowacja	6,90	8,19	20,2	19,8	-1097,6	-951,6	401,3	186,0
Słowenia	4,51	5,17	1,6	1,3	-17,2	-1,3	52,9	57,8
Węgry	4,44	4,97	12,6	12,7	54,0	78,4	313,4	315,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: European Commission (b.r.).

Przyjmując stawkę wynagrodzenia pracowników najemnych za miarę kosztu godziny pracy rolnika i członków jego rodziny, zbadano, na jakim poziomie możliwa była opłata pracy własnej rolnika przez dochód z gospodarstwa (dochód ten stanowi opłatę za pracę rolnika i jego rodziny oraz zaangażowaną ziemię i kapitał) w poszczególnych krajach UE.

Z analiz wynika, że wynagrodzenie pracowników najemnych za godzinę pracy w przeważającej większości krajów było wyższe od dochodu z gospodarstwa bez dopłat w przeliczeniu na godzinę pracy własnej (tj. rolnika i członków jego rodziny). Dochód ten przewyższał stawkę wynagrodzenia pracowników najemnych tylko we Włoszech, w Holandii i Hiszpanii, a w latach 2018–2019 – także w Belgii. Należy dodać, że w niektórych krajach dochód bez dopłat na godzinę pracy własnej przyjął wartości ujemne, co było konsekwencją niekorzystnej sytuacji dochodowej gospodarstw (dochód z gospodarstwa bez dopłat był wartością ujemną). Po uwzględnieniu dopłat do działalności operacyjnej dochód z gospodarstwa przypadający na godzinę pracy własnej był znacznie wyższy. Jego poziom w większości krajów przewyższał godzinową stawkę wynagrodzenia pracowników najemnych, w pierwszym badanym okresie – w 15 krajach, a w drugim – w 17 (tabl. 2 i 3).

W kontekście uzyskanych wyników należy się zastanowić, czy strategie zarządcze stosowane w gospodarstwach byłyby takie same, gdyby nie funkcjonował system dopłat. Rolnictwo w poszczególnych krajach UE ma swoją specyfikę, odróżniającą je od innych krajów europejskich, co często znajduje odzwierciedlenie w tworzeniu niektórych pozycji kosztów. Przykładem może być różny zakres korzystania z obcych czynników produkcji czy wdrażanie innowacji i innych rozwiązań proefektywnościowych. Strategie zarządcze przyjmowane przez producentów rolnych, gdyby nie istniała WPR, byłyby z pewnością odmienne. Priorytetem jest uzyskanie dochodu, tak więc dla podejmowanych działań byłby to cel nadrzędny.

Dochód z gospodarstwa jest wymiernym, ekonomicznym efektem prowadzonej działalności gospodarczej. Jego poziom determinuje możliwości rozwojowe gospodarstwa oraz ma wpływ na stopień zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych rodziny rolnika. Wysokość dochodu zależy od wielu czynników (Skarżyńska i Grochowska, 2021), jednak szczególnie wpływ na dochód z gospodarstwa bez dopłat, a w rezultacie także na dochód przypadający na godzinę pracy własnej, wywiera kosztocłonność produkcji. Obciążenie produkcji kosztami jej wytworzenia w krajach UE było bardzo zróżnicowane. Koszt wytworzenia 1 euro produkcji we Włoszech i w Hiszpanii należał do najniższych w UE, a w takich krajach, jak Finlandia, Czechy, Estonia i Słowacja był znacznie wyższy.

Tabl. 3. Dochód z gospodarstwa rolnego na godzinę pracy własnej rolnika w krajach UE w próbie badawczej FADN

Kraje	Dochód z gospodarstwa na godzinę pracy własnej w euro			
	bez dopłat		z dopłatami	
	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019
UE-15				
Austria	2,12	3,58	7,48	10,39
Belgia	8,62	12,27	14,40	18,04
Dania	-7,70	-3,51	14,69	21,94
Finlandia	-16,64	-16,22	7,90	10,91
Francja	1,68	5,23	14,47	18,66
Grecja	2,23	1,68	5,43	4,93
Hiszpania	10,37	12,17	16,38	18,21
Holandia	17,69	23,22	23,04	28,46
Irlandia	4,18	2,54	12,10	11,30
Luksemburg	-0,83	0,92	15,93	19,69
Niemcy	1,47	1,48	13,01	13,91
Portugalia	3,33	4,76	6,90	8,14
Szwecja	-7,75	-8,97	8,88	8,91
Wielka Brytania	-1,11	0,41	11,62	13,83
Włochy	10,24	10,36	14,08	14,60

Tabl. 3. Dochód z gospodarstwa rolnego na godzinę pracy własnej rolnika w krajach UE w próbie badawczej FADN (dok.)

Kraje	Dochód z gospodarstwa na godzinę pracy własnej w euro			
	bez dopłat		z dopłatami	
	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019
UE-13				
Bułgaria	-0,41	-0,31	5,35	8,01
Chorwacja	0,64	1,31	2,98	4,10
Cypr	1,80	2,61	4,13	4,98
Czechy	-17,04	-19,43	13,77	15,56
Estonia	-9,55	-9,20	4,90	8,90
Litwa	0,56	-0,12	4,18	3,90
Łotwa	-0,66	-0,95	6,01	6,10
Malta	3,47	3,68	4,46	4,66
Polska	0,88	1,10	2,63	3,18
Rumunia	1,22	1,72	2,01	3,30
Słowacja	-75,76	-77,98	27,70	15,24
Słowenia	-0,78	-0,07	2,39	2,99
Węgry	2,40	3,89	13,93	15,64

Źródło: opracowanie własne na podstawie: European Commission (b.r.).

Z analiz wynika, że średnio w latach 2015–2017 dochód z gospodarstwa bez dopłat był wartością ujemną w 11 krajach, co oznacza, że nakłady pracy rolnika i członków jego rodziny nie zostały opłacone. Opłata pracy własnej została zrealizowana w pełni tylko w trzech krajach UE: we Włoszech, w Holandii i Hiszpanii, a w pozostałych – częściowo (od 10,7% w Niemczech do 78,0% w Belgii). Natomiast średnio w latach 2018–2019 opłata pracy własnej nie została zrealizowana w 10 krajach UE (dochód z gospodarstwa bez dopłat był wartością ujemną). W czterech krajach: w Belgii, we Włoszech, w Holandii i Hiszpanii możliwa była pełna opłata pracy własnej, a w pozostałych – tylko częściowa (od 3,3% w Wielkiej Brytanii do 89,7% w Portugalii).

Po uwzględnieniu wsparcia gospodarstw przez dopłaty do działalności operacyjnej w pierwszym okresie badania pełną opłatę pracy rodziny rolniczej zrealizowano w gospodarstwach 15 krajów, a w pozostałych krajach opłata została zrealizowana częściowo: na najniższym poziomie w gospodarstwach szwedzkich (41,9%), a na najwyższym – w rumuńskich (97,5%). W drugim okresie badania dochód z gospodarstwa z dopłatami zapewnił pełną opłatę pracy rolnika i członków jego rodziny w gospodarstwach 17 krajów. W pozostałych 11 krajach możliwa była jej częściowa opłata – wynosiła od 42,5% w gospodarstwach szwedzkich do 94,6% w austriackich i niemieckich.

Wyniki badania potwierdzają znaczenie instrumentów WPR we wspieraniu dochodów gospodarstw rolnych. Dopłaty mają fundamentalne znaczenie dla funkcjo-

nowania gospodarstw. W pierwszym analizowanym okresie w gospodarstwach 11 krajów: Danii, Finlandii, Luksemburga, Szwecji, Wielkiej Brytanii, Bułgarii, Czech, Estonii, Łotwy, Słowacji i Słowenii, a w drugim okresie – 10 krajów: Danii, Finlandii, Szwecji, Bułgarii, Czech, Estonii, Łotwy, Litwy, Słowacji i Słowenii dochód bez dopłat był wartością ujemną. W tej sytuacji dopłaty do działalności operacyjnej pokryły stratę z produkcji, a nadwyżka, która pozostała, generowała określony poziom dochodu z gospodarstwa oraz opłaty pracy własnej (tabl. 2).

Współczynnik zmienności obliczony dla dochodu z gospodarstwa pokazuje, że rozproszenie dochodu z dopłatami było znacznie mniejsze niż dochodu bez dopłat. Oznacza to, że dopłaty przyczyniały się do zmniejszenia różnic pomiędzy krajami UE w poziomie dochodu uzyskanego z produkcji rolnej (bez dopłat), co jest widoczne zarówno w odniesieniu do krajów UE-15, jak i UE-13. Wśród krajów UE-13 uwagę zwraca szczególnie duże rozproszenie dochodu bez dopłat średnio w latach 2018–2019. Zmienność tej cechy była bardzo silna, ale na poziomie dochodu z dopłatami okazała się wielokrotnie mniejsza. Oznacza to, że transfery finansowe wynikające z realizacji WPR nie tylko zwiększają dochody gospodarstw rolnych, lecz także ograniczają ich zróżnicowanie w UE (tabl. 4).

Tabl. 4. Współczynnik zmienności dochodu z gospodarstw bez dopłat z dopłatami w krajach UE w próbie badawczej FADN

Wyszczególnienie	Współczynnik zmienności dochodu z gospodarstwa w %			
	bez dopłat		z dopłatami	
	2015–2017	2018–2019	2015–2017	2018–2019
UE-28	172,7	157,7	53,7	60,1
UE-15	202,0	144,6	23,3	27,3
UE-13	141,8	2331,1	25,3	35,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: European Commission (b.r.).

Reasumując, należy zauważyć, że wzrostowa tendencja angażowania najemnej siły roboczej w gospodarstwach rolnych ma wpływ na coraz większy udział kosztu wynagrodzeń pracowników najemnych w kosztach ogółem gospodarstwa. Oznacza to coraz większe obciążenie gospodarstw kosztem wynagrodzenia pracowników najemnych. Wydaje się więc wskazane kontynuowanie wsparcia publicznego, które przyczynia się do generowania dochodów gospodarstw rolnych na akceptowalnym poziomie.

Wyniki badania pokazują, że między krajami UE występują bardzo wyraźne nierówności w poziomie dochodów. Przyczyn tego zróżnicowania jest wiele (Runowski, 2017), m.in. różnice w wielkości i strukturze produkcji rolnej, w tym w plonach ro-

ślin i wydajności jednostkowej zwierząt oraz wielkości i strukturze ponoszonych nakładów. Wśród czynników powodujących zróżnicowanie dochodów coraz większą rolę odgrywają także różne instrumenty polityki rolnej poszczególnych krajów.

Wartość dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest ekonomicznym rezultatem decyzji podejmowanych przez rolnika. W kategoriach ekonomicznych dochód należy traktować jako środek do realizacji celów gospodarstwa, który decyduje o jego możliwościach rozwojowych. Jednak dochód ten powinien zapewnić także opłatę za pracę wykonywaną przez rolnika i członków jego rodziny (w tym za ryzyko podejmowane przez prowadzącego gospodarstwo) oraz za zaangażowanie pozostałych własnych czynników produkcji, tj. ziemi i kapitału.

4. Podsumowanie

W krajach UE utrzymuje się spadkowa tendencja nakładów pracy nieopłacanej względem pracy najemnej. Dotyczy to szczególnie rolników i członków ich rodzin, uzyskujących dochody z prowadzenia gospodarstw rolnych. Coraz większe zapotrzebowanie na najemną siłę roboczą oraz konsekwencje tego zjawiska dla rolnictwa są rzadko omawiane w literaturze przedmiotu. W artykule podjęto próbę zbadania poziomu i przyczyn zróżnicowania kosztów pracy najemnej w krajach UE oraz możliwości opłaty pracy własnej rolników przez dochód uzyskany z prowadzonej działalności rolniczej.

Przeprowadzone badanie potwierdziło postępujący trend wzrostu wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych w krajach UE. Średnio w latach 2018–2019 w odniesieniu do okresu 2015–2017 w większości krajów UE odnotowano także wzrost powierzchni UR gospodarstw. W krajach, w których funkcjonowały gospodarstwa o dużej powierzchni UR, nakłady pracy ogółem (tj. własnej i najemnej) w przeliczeniu na 100 ha UR były relatywnie małe. Ocenia się, że wynika to z większego zaangażowania kapitału (w tym nowoczesnych technologii) w proces produkcyjny. Natomiast w krajach, w których powierzchnia UR w gospodarstwach była niewielka, zaangażowanie siły roboczej okazało się znacznie większe. Prawdopodobnie ma to związek z prowadzeniem bardziej pracochłonnych kierunków produkcji.

Wyniki badania wskazują na wzrost udziału najemnej siły roboczej w nakładach pracy ogółem; jest to szczególnie widoczne w gospodarstwach rolnych w krajach UE-15. W przypadku UE-13 ten kierunek zmiany nie jest tak wyraźny, bowiem wzrost odnotowano tylko w pięciu krajach. Należy przypuszczać, że jest to spowodowane odmiennym stopniem rozwoju rolnictwa w poszczególnych krajach, a w konsekwencji – różnym popytem na najemną siłę roboczą.

Biorąc pod uwagę godzinowe stawki wynagrodzenia pracowników najemnych, stwierdzono znaczny ich wzrost w latach 2018–2019 w odniesieniu do okresu 2015–2017. Wyniki analiz wskazują na duże ich zróżnicowanie – w krajach UE-15 kształtowały się na poziomie znacznie wyższym niż w UE-13. Godzinowe stawki wynagrodzenia pracowników najemnych w większości krajów były wyższe od dochodu bez dopłat, jaki przypadają na godzinę pracy własnej. Jednak wsparcie gospodarstw poprzez dopłaty do działalności operacyjnej spowodowało, że dochód z gospodarstwa (łącznie z dopłatami) liczony na godzinę pracy własnej w większości krajów przewyższał godzinową stawkę wynagrodzenia pracowników najemnych.

Konkludując, można stwierdzić, że ekonomicznym skutkiem specyficznych cech rolnictwa w poszczególnych krajach jest zróżnicowana zdolność do generowania dochodów, w różnym stopniu zapewniająca opłatę pracy rolnika i członków jego rodziny na poziomie porównywalnym z wynagrodzeniem pracowników najemnych. Wyniki analiz wskazują na duże uzależnienie poziomu opłaty pracy własnej rolników od wsparcia publicznego, realizowanego poprzez stosowanie dopłat do działalności operacyjnej gospodarstw. Dopłaty należne producentom rolnym pokrywały stratę wynikającą z procesu produkcji rolnej, natomiast nadwyżka, jaka pozostała, generowała dochód z gospodarstwa, a w rezultacie także częściową lub pełną opłatę pracy rolnika i członków jego rodziny.

Przedstawione rozważania mogą stanowić istotny wkład w ocenę efektywności wykorzystania zasobów pracy w rolnictwie krajów UE. Rozwój rolnictwa i jego zmiany strukturalne w coraz mniejszym stopniu są uzależnione od endogenicznych uwarunkowań tego sektora, a coraz bardziej zależą od czynników makroekonomicznych. Dlatego lepsze zrozumienie dynamiki zmian na rynku pracy w rolnictwie może dostarczyć ważnych informacji dla kształtowania skuteczniejszych instrumentów WPR wspierających rodzinne gospodarstwa rolne.

Rzetelna ocena sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych wymaga wieloaspektowych badań. Rachunkowość FADN dostarcza cennego materiału do analiz, gromadzonego według wymogów Komisji Europejskiej głównie na potrzeby WPR. Badania te nie umożliwiają jednak dokonania dogłębnej oceny sytuacji ekonomicznej wybranych grup gospodarstw rolnych, które znajdują się w polu zainteresowania ośrodków naukowych, organów administracji rządowej, służb doradczych oraz innych instytucji. W wielu obszarach występują trudności z uzyskaniem danych, np. dotyczących dochodów gospodarstw, które nie znajdują się w polu obserwacji FADN, dochodów rolnika i jego rodziny spoza gospodarstwa czy rachunków kosztów i dochodów z wybranych działalności produkcji rolniczej. Podjęcie tych kierunków badawczych byłoby cennym przyczynkiem do rozwoju polskiej statystyki, a także miałyby wymiar praktyczny. Wykorzystanie wyników badań w praktyce

daje bowiem podstawy do przewidywania konsekwencji działalności rolniczej, a także podjęcia działań o charakterze naprawczym lub strategicznym.

Bibliografia

- Ciliberti, S., Frascarelli, A. (2018). The CAP 2013 reform of direct payments: redistributive effects and impacts on farm income concentration in Italy. *Agricultural and Food Economics*, 6(19), 1–18. <https://doi.org/10.1186/s40100-018-0113-5>.
- Coppola, A., Scardera, A., Amato, M., Verneau, F. (2020). Income Levels and Farm Economic Viability in Italian Farms: An Analysis of FADN Data. *Sustainability*, 12(12), 1–18. <https://doi.org/10.3390/su12124898>.
- Dupraz, P., Latruffe, L. (2015). Trends in family labour, hired labour and contract work on French field crop farms: The role of the Common Agricultural Policy. *Food Policy*, 51, 104–118. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.01.003>.
- Dylkiewicz, R. B. (2014). Czynniki ekonomiczne determinujące rynek pracy w ujęciu teoretycznym i empirycznym. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, (2), 3–15. <http://hdl.handle.net/11320/2054>.
- European Commission. (b.r.). *Farm Accountancy Data Network*. Pobrane 28 czerwca 2021 r. z https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/facts-and-figures/farms-farming-and-innovation/structures-and-economics/economics/fadn_en.
- European Commission. (2020). *EU agricultural outlook for markets, income and environment 2020–2030*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agricultural-outlook-2020-report_en.pdf.
- European Parliament. (2019). *The EU farming employment: current challenges and future prospects*. Brussels. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629209/IPOL_STU\(2019\)629209_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629209/IPOL_STU(2019)629209_EN.pdf).
- Eurostat. (2021). *Performance of the agricultural sector*. Pobrane 9 lipca 2021 r. z https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Performance_of_the_agricultural_sector&oldid=523072.
- Goraj, L., Mańko, S. (2011). Model szacowania pełnych kosztów działalności gospodarstw rolnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 3(328), 28–58.
- Kotlorz, D. (1995). *Rynek pracy w systemie społecznej gospodarki rynkowej. Materiały do studiowania*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Mikołajczyk, J., Sroka, W. (2018). Wynagrodzenia najemnej siły roboczej w gospodarstwach rolniczych Polskiego FADN według wielkości ekonomicznej w latach 2010–2016. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 20(2), 138–144. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0011.8128>.
- Minviel, J. J., Latruffe, L. (2017). Effect of public subsidies on farm technical efficiency: a meta-analysis of empirical results. *Applied Economics*, 49(2), 213–226. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1194963>.
- Parzonko, A., Bórawski, P. (2020). Competitiveness of Polish dairy farms in the European Union. *Agricultural Economics – Czech*, 66(4), 168–174. <https://doi.org/10.17221/254/2019-AGRICECON>.

- Pawłowska-Tyszko, J., Osuch, D., Płonka, R. (2020). *Wyniki standardowe 2019 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy. http://fadn.pl/wp-content/uploads/2020/12/SRWaz_2019.pdf.
- Rizov, M., Pokrivcak, J., Ciaian, P. (2013). CAP Subsidies and Productivity of the EU Farms. *Journal of Agricultural Economics*, 64(3), 537–557. <https://doi.org/10.1111/1477-9552.12030>.
- Runowski, H. (2017). Problem oceny poziomu dochodów rolniczych w Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 19(5), 185–190.
- Skarżyńska, A., Grochowska, R. (2021). Determinants of farm income diversification among the European Union countries. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, (2), 119–134. <https://doi.org/10.30858/zer/134169>.
- Sobczak, M. (2007). *Statystyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojewodzik, T., Jezowit-Jurek, M., Rachwał, P. (2015). Wynagrodzenie pracy w towarowych gospodarstwach rolnych makroregionu Małopolska i Pogórze. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, (1), 73–87.
- Ziębakowski, Ł. (2019). *Oddziaływanie kosztów pracy na funkcjonowanie rynku pracy województw lubuskiego i wielkopolskiego* [rozprawa doktorska, Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, Wydział Finansów i Bankowości]. https://bip.wsb.pl/_media/poznan/rozprawa_doktorska_mgr_lukasz_ziebakowski.pdf.